

ПЕЯРАТЫЎНЫЯ ДЗЕЯСЛОЎНЫЯ НАМІНАЦЫІ ЭМОЦЫЙ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

А. А. Носік (Мінск, Беларусь)

Кожны чалавек штохвілінна перажывае шэраг рэакцый на падзеі навакольнага свету, людзей, надвор'е, навіны. Эмацыянальнае рэагаванне часта адбываецца незаўважна, таму мы не заўсёды разумеем, чаму перажываем розныя эмоцыі ў адказ на адзін і той жа раздражняльнік. На аснове падзелу эмоцый на станоўчыя і адмоўныя выпрацавалася адпаведная намінацыйная сістэма меліяратыўнай і пеяратыўнай лексікі апісання эмацыянальных станаў і дзеянняў пад іх уплывам.

Цэнтральнае месца ў спектры пеяратыўных найменняў займаюць экспрэсіўныя паказчыкі эмоцыі гневу. У эвалюцыі чалавека гнеў дазваляў мабілізаваць энергію індывіда і выкарыстаць яе для самаабароны. На думку К. Ізарда, гнеў – гэта фундаментальная эмоцыя, але “пры развіцці цывілізацыі неабходнасць гэтай функцыі гневу стала настолькі рэдкай, што большасцю навукоўцаў яна разглядаецца як перашкода, а не перавага” [1, с. 295]. Характэрнай асаблівасцю лексічных адзінак са значэннем гневу з’яўляецца сема дынамікі агрэсіі.

Так, падчас моцнай напружанасці, узбуджэння індывід або актыўна выражае сваё незадавальненне значным павышэннем галасу. Вербальнае выражэнне агрэсіі з адначасовым імкненнем стрымаць яе, зменшыць вастрывню. Вербальныя ілюстратары гневу дапаўняюцца прасадыхнымі атрыбуты выражэння, напрыклад: залямантаваць ‘пачаць лямантаваць; з лямантам прагаварыць’, сабачыцца ‘сварыцца, лаяцца’, лямантаваць, драцца, агрызнуцца ‘груба, са злосцю адказаць на чыё-н. пытанне, заўвагу’. Імкненне нанесці шкоду аб’екту, які паслужыў прычынай гневу, ўтрымліваюць першасныя ЛСВ дзеясловаў накінуцца ‘кінуўшыся, напасці на каго-н.’, кідацца ‘нападаць, накідвацца на каго-, што-н.’, напасці ‘зрабіць напад з мэтай захопу, грабязу, забойства і пад.’

Празмерна моцнае выражэнне гневу з прычыны абвостранага перажывання эмоцыі ў многіх выпадках выводзіцца праз пераасэнсаванне вядомых значэнняў матэрыяльнага свету. Мадэлі семантычнай дэрывацыі выглядаюць наступным чынам: хвароба, расстройствы псіхічных працэсаў (вар’янец, ашалець, абяспамязец, гарэць, ачмурэць, ачумець); фізічныя працэсы, звязаныя з вылучэннем высокай тэмпературы (накаліцца, кіпець, раскіпецца, успыхнуць, заірдзець, распякаць); гукавыя формы праяўлення агрэсіі жывёламі (аблаяць, лаяцца, палаяцца, абрахаць, з’яхіднічаць, пагаўкацца, лаяць, вылаяць, рыкаць, гыркацца, раўці).

Спробы семантычнага аналізу паказваюць, што большасць намінацый для выяўлення эмоцыі агіды заснавана на працэсах прыпадабнення да цялесных або фізічных працэсаў. Сутнасць эмоцыі заключаецца ў тым, што “калі нешта выклікае нашу агіду, мы імкнёмся ўстараніць гэты аб’ект або змяніць яго такім чынам, каб ён перастаў быць агідным” [1, с. 297]. Семантычны цэнтр дзеясловаў ўтвараюць найменні з катэгарыяльным значэннем ‘перажываць, адчуваць агіду’: брыдзіцца ‘выказваць, адчуваць агіду да каго-, чаго-н. адмоўнага, брыдкага; гадзіцца’, гадзіцца (гідзіцца) ‘адчуваць агіду да каго-, чаго-н.; брыдзіцца’, абрыдзець ‘надакучыць, апрыкраць; прыесціся’. Праяўленне агіды ў пікавай стадыі можа набліжаць яе да сапраўды агрэсіўнага стану. Актывацыю нервовага ўзбуджэння, якая спараджае эмацыянальны працэс, прадаюць лексемы раздражніцца, зненавідзець, ненавідзець, апрыкраць ‘надакучыць з-за аднастайнасці, паўтарэння чаго-н.; стаць непрыемным, прыкрым, нязносным’. Метафарызаваныя рэпрэзентатары ўтвараюцца на пераносах з наступных донарскіх семантычных сфер: пагаршэнне адчування (нудзіць ‘пачуццё агіды да каго-, чаго-н.’, ванітаваць ‘пра пачуццё агіды да каго-, чаго-н.’), непрыемны смак (агоркнуць ‘вельмі надакучыць, абрыдзець’), праявы праксемікі (адварнуцца ‘выказваючы сваю непрыязнасць, парваць сувязі, адносіны з кім-н.’) і інш.

Дзеяслоўную вобласць пеяратыўных найменняў пашырае лексічны корпус гора. Асноўныя фактары, якія вызначаюць гора, падзяляюць на “біялагічныя, культурныя і псіхалагічныя. Некаторыя з фактараў вызначэння іграюць таксама ролю ва ўзаемадзеянні гора, пазнання і паводзін [1, с. 266]. Адною з важных асаблівасцей эмоцыі выступае сацыяльна-псіхалагічная рэфлексія – магчымасць усвядоміць, што адчувае іншы чалавек, і здольнасць суперажываць і ўпраўляць эмоцыямі апанента. Варта адзначыць, што гора ў стадыі глыбокага перажывання можа прыводзіць да сітуацыі поўнага спакою, спустошанасці, “абнулення”, абнаўлення свядомасці. Асноўнае месца ў парадэгме адводзіцца лексемам, звязаным з непасрэдным перажываннем эмоцыі. Так, першасны кампанент значэння ‘гора’ вылучаецца ў словах гараваць, адгараваць, выгараваць, загараваць, пагараваць – ‘сумаваць, тужыць па чым-н.; перажываць якое-н. няшчасце’; бедаваць, адбедаваць, забедаваць, пабедаваць – ‘цярпець душэўныя пакуты; выказваць перажыванні, смутак, жаль, турбавацца, хвалявацца, клапаціцца аб кім-, чым-н.’; пакутаваць, адпакутаваць, выпакутаваць, нагаравацца, напакутавацца выражаюць поўнае эмацыянальнае – часам фізічнае – знясіленне суб’екта дзеяннем. Сінанімічнымі да іх выступаюць такія словы, як адчайвацца ‘паддавацца адчаю, траціць надзею, падаць духам’, азмрочыцца ‘стаць панурым, сумным (звычайна пра погляд, твар); стаць менш радасным з-за якога-н. засмучэння, непрыемнасці’, занудзіцца (занудзец, занудзіць) ‘засумаваць, замаркоціцца’, засмуціцца ‘засумаваць, замаркоціцца’, марыцца ‘таміцца, мучыцца’; мучыцца ‘цярпець мукі; пакутаваць’; журыцца, ‘знаходзіцца ў стане журбы; сумаваць, маркоціцца; (па кім-чым.) нудзіцца’, сумаваць; смуткаваць (смуціцца) ‘гараваць з прычыны чыёй-н. смерці; перажываць смутак; сумаваць, журыцца; засмучацца, бедаваць’; сумаваць, засумаваць, пасумаваць, насумавацца ‘адчуваць сум, смутак; аддавацца душэўнай горычы; ЛСВ (па кім-чым) адчуваць душэўную трывогу, маркоту; тужыць па кім-, чым-н’; тужыць ‘сумаваць, маркоціцца; нудзіцца, быць ахопленым сумам; гараваць, знаходзіцца ў стане смутку, перажываць якое-н. няшчасце’. Дзеяслоўная група на ўзроўні першасных значэнняў функцыянуюць словы, якія адлюстроўваюць кінетычныя і гукавыя праявы эмоцыі гора, тым самым дэманструючы навакольным тое, што адбываецца з псіхікай чалавека: плакаць ЛСВ ‘праліваць слёзы ад болю, гора і пад.; ЛСВ ‘бедаваць, шкадаваць, тужыць’, паплакаць ‘плакаць некаторы час’, наплакацца ‘паплакаць многа, уволю’, адплакаць ‘скончыць, перастаць плакаць; ЛСВ ‘праплакаць пэўны час’; ЛСВ што? ‘выказаць, плачучы, свой душэўны боль’, расплакацца, аплакаць ‘каго-што. выказаць слязамі свой смутак з прычыны чыёй-н. смерці’, выплакаць ‘выліць, выказаць пачуцці слязьмі’, даплакацца ‘доўга плачучы, давесці сябе да непрыемных вынікаў’; енчыць ‘жаласна стагнаць, крычаць ад болю’. Метафарычнае адлюстраванне псіхічных станаў гора, суму, моцнага ўзрушэння, падаўленасці на фоне гора адбываецца пасродкам рэфэрэнцыі з асаблівасцямі фізіялагічных працэсаў у стрэсавых сітуацыях: непаўнатай ці стратай жыццёва важных функцый, парушэннем поўнафункцыянальнасці органаў чалавека, змяненнем яго прывычных паводзін, збоём у рабоце псіхікі і матарыкі): абмярцвецць, змярцвецць, анямець, занямець, чахнуць, зачахнуць; балець; парушэннем цэласнасці, формы з-за празмернага фізічнага напружання’: надламацца, падкасіцца, сціснуцца; непрыдатнасцю, стратай належнай якасці: закіснуць, скіснуць, раскіснуць, муціць; утварэнне жывёламі пэўных гукаў: кукаваць, выць.

Такім чынам, пеяратыўныя найменні абраных эмоцыі выяўляюць сувязь культуры эмацыянальнага рэагавання, якая з’яўляецца часткай сістэмы нацыянальнага характару. Метафарызацыя выяўляе і фіксуе якасныя ацэнкі аб’екта і суб’ектыўныя кагнітыўныя паказчыкі вастрыні, узнаўляльнасці і выніковасці псіхічных і саматычных актаў.

Бібліяграфічны спіс

1. Изард, К. Эмоции человека / К. Изард; пер. с англ.; под ред. Л. Я. Гозманова. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 439 с.